

سیمای منجی و نجات آخرالزمانی در تفاسیر روایی

محسن خوش فر^۱

طاهره زارعان^۲

زینب بهادرانی^۳

دریافت: ۱۴۰۱/۷/۲۶ پذیرش: ۱۴۰۱/۹/۲۹

چکیده

دوران آخرالزمان به استناد آیات و روایات، دنیایی پر از آزمایش‌ها و سختی‌های مادی و معنوی است؛ اما این دنیای پر آشوب باید جایی برای رشد و کمال انسان باشد. پس برنامه‌ای هدفمند برای پاک سازی و اصلاح آن ضرورت می‌یابد. از این رو به ضرورت وجود نجات در فرجام تاریخ بشر پی خواهیم برد. بی‌شک الهی بودن این برنامه مؤثرترین روش‌ها و ابزار و نیز توانمندترین فرد برای مدیریت این برنامه نجات اجتماعی، سیاسی و معنوی را معرفی خواهد کرد که اهداف آفرینش انسان را تأمین و پاسخ گوی نیاز فطری بشر به برقراری عدالت و گام برداشتن در مسیر کمال است. در این پژوهش بدون پیش داوری‌ها و تعصبات مذهبی، به منابع روایی و تفاسیر روایی استناد شده است تا پس از ترسیم دنیای آخرالزمان و تبیین ویژگی‌هایی شخصیتی منجی؛ شاخصه‌های کلی روش نجات ترسیم و برنامه نجاتی که اهداف متعالی الهی و انسان سازی را تأمین می‌کند تبیین گردد. این پژوهش نشان می‌دهد که به لحاظ عقل و فطرت و شرع توحیدی، خاستگاه این برنامه توسط منجی و مصلحتی با شرایط مذکور، بشریت را به سمتی سوق می‌دهد که نیاز به منجی را لمس کند تا با کمک او بتواند عدالت فراگیر را برقرار نماید. در این تحقیق داده‌ها به روش کتابخانه‌ای از روایات تفسیری گردآوری شده و به شیوه توصیفی - تحلیلی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

کلید واژه: منجی، نجات، مهدویت، آخرالزمان، تفاسیر روایی

۱. عضو هیئت علمی و استادیار گروه حدیث جامعه المصطفی العالمیه، نویسنده مسئول.

MOHSENKHOSHFAR@YAHOO.COM

۲. طلبة سطح ۴ رشته تفسیر تطبیقی، موسسه آموزش عالی فاطمه الزهرا اصفهان.

۳. طلبة سطح ۴ رشته تفسیر تطبیقی، موسسه آموزش عالی فاطمه الزهرا اصفهان، zanzab.۱۳۹۷@gmail.com

مقدمه

روایات و آیات قرآن دوران آخرالزمان را دنیایی پر از آزمایش‌ها و سختی‌های مادی و معنوی ترسیم می‌کند؛ در عین حال این دنیای پر آشوب باید زمینه‌های رشد و کمال انسان را فراهم کند. از این رو پاک‌سازی و اصلاح چنین جامعه‌ای به برنامه‌ای نیاز دارد که ضرورت وجود نجات در فرجام تاریخ بشر را در پی خواهد داشت. مؤثرترین روش‌ها و ابزار و نیز توانمندترین فرد برای مدیریت برنامه نجات اجتماعی، سیاسی و معنوی باید الهی باشد تا با اهداف آفرینش انسان در یک راستا قرارگیرد و نیاز فطری بشر به برقراری عدالت و گام برداشتن در مسیر کمال را نیز پاسخ‌گو باشد.

دانشمندان و مؤلفان بسیاری در زمینه مهدویت و منجی آخرالزمان نگاه‌هایی از قالب کتاب و مقاله داشته‌اند که برخی از آنها برگرفته از متون دینی همچون آیات و روایات می‌باشد. به برخی از عناوین در ادامه اشاره می‌شود.

اکبر نژاد، بررسی تطبیقی مهدویت. نویسند در این مقاله نام دوازده تن از دانشمندان سنی را با متن عبارت آنان نقل می‌کند که ولایت امام مهدی علیه السلام را به عنوان فرزند امام حسن عسکری علیه السلام پذیرفته‌اند و برخی نیز اقرار به مهدی بودن ایشان دارد. سید محمد جواد جلالی، احادیث المهدی من مسند احمد بن حنبل؛ فتح الله نجارزادگان، بررسی تطبیقی تفسیر آیات مهدویت و شخصیت شناسی امام مهدی (عج) در دیدگاه فریقین؛ محمد هادی قهاری کرمانی، بررسی تطبیقی مهدویت در روایات تفسیری شیعه و اهل سنت. لیکن اثری که ضرورت منجی را در روایات تفسیری بررسی کند و بتواند تصویری کامل از نجات آخرالزمانی ارائه کند به گونه‌ای که قابل انطباق بر فطرت، عقل و عرف باشد، یافت نشد.

این امر موجب شد پژوهش حاضر در نظر داشته باشد بدون پیش‌دوری‌ها و تعصبات اعتقادی، با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی، از آیات و روایات و تفاسیر روایی استفاده کند تا بتواند به این سوالات پاسخ دهد. فضای دنیای آخرالزمان چگونه ترسیم شده است؟ ویژگی‌های شخصیتی که صلاحیت نجات بشریت در این شرایط را

دارد چیست؟ آیا منجی‌ای که دین معرفی می‌کند، شایستگی برقراری عدالت فراگیر به گونه‌ای که بتوان در راه کمال گام برداشت را دارد؟ شاخصه‌های کلی روش نجات و برنامه نجاتی که اهداف متعالی الهی و انسان‌سازی را تامین کند چیست؟ و غایت نجات کدام است؟ این سوالات بر قرآن و روایات عرضه شده و پاسخ‌های به دست آمده در یک دسته‌بندی ارائه می‌گردد تا ما را به این نتیجه رهنمون سازد که از نظر عقل، فطرت و عرف خاستگاه این برنامه توسط منجی و مصلحی با شرایط مذکور در شریعت مورد تایید می‌باشد و ضرورت مهدویت مطابق تفسیر شیعه اثبات می‌گردد.

۱. مفهوم شناسی

برای بررسی دقیق موضوع، چند مفهوم و اصطلاح اصلی و پرکاربرد که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته و برای تبیین مسأله راه‌گشاست را تعریف می‌کنیم.

۱.۱. آخرالزمان

محدوده آخرالزمان به دقت قابل اندازه‌گیری نیست؛ با این حال با استفاده از روایات (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۰، ص ۱۷۷؛ ج ۲، ص ۸۷؛ ج ۹، ص ۳۱۹؛ ج ۱۲، ص ۲۸۲؛ ج ۱۴، ص ۸۴-۸۳؛ ج ۱۵، ص ۲۰۳؛ ج ۱۶، ص ۱۸؛ ج ۲۰، ص ۲۲۲؛ ج ۲۱، ص ۳۱۷؛ ج ۲۱، ص ۳۵۱) می‌توان بعثت پیامبر خاتم را سرآغاز دوره «آخرالزمان» دانست (ابن‌عاشور، ۱۴۲۰، ج ۲۶، ص ۱۰۴) البته در بیشتر روایات، آخرالزمان به دوره پایانی که با ظهور مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف مقارن است، اطلاق شده است.

۱.۲. منجی

منجی از ریشه (ن ج و) و نجات به معنای خلاصی از چیزی است (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۴۰۷) منجی به معنی لغوی یعنی اینکه به کسی در آنچه خلاص و نجات اوست یاری کنی (قرشی بنابی، ۱۳۷۱، ج ۷، ص ۲۶) و در اصطلاح مصلح جهانی است که همه ادیان الهی و برخی ادیان غیر الهی بر آن اتفاق نظر دارند. (دهخدا، ۱۳۷۸، ج ۸، ص ۱۳۴)

۱.۳. روش نجات

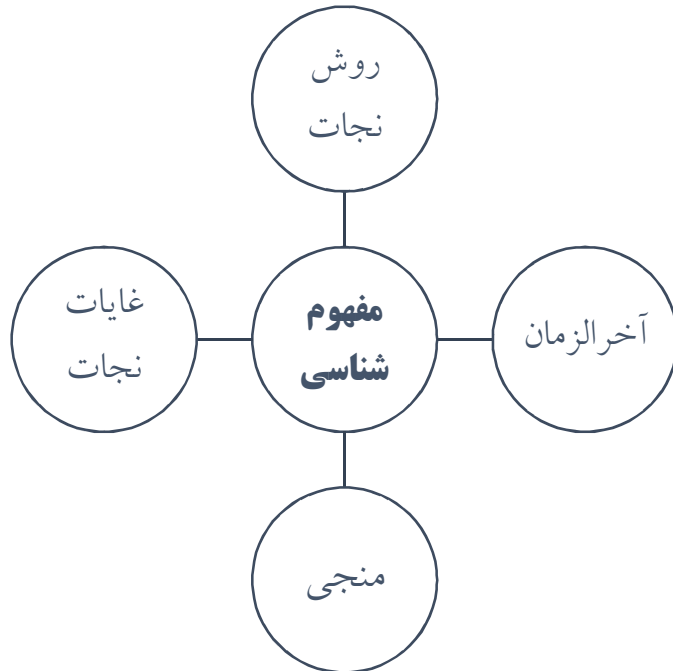
روش و شیوه، به معنای طریقه، اسلوب، راه و یا منوال است (دهخدا، همان، ذیل ماده روش) و در اصطلاح این پژوهش، شگردها و شیوه‌های معنوی است که با استفاده از آن، امر نجات تحقق می‌یابد. استفاده از عذاب الهی و جهاد به منزله ابزاری برای نجات و استفاده از نصرت الهی، انتقام و خون خواهی از مظلومان به عنوان روش نجات در تحقق غایت نجات نقش برجسته ای دارد.

۱.۴. غایت

غایات جمع غایت و اعم از اهداف و فوائد است. بنابراین غایات نجات شامل اهداف و فوائد نجات می‌شود.

الف) فواید جمع فایده از (ف ی د) مشتق شده به معنی آنچه که انسان از آن بهره‌مند شود اعم از دارائی و دانش، سودی که در مُعاملات برای انسان بدست آید، بهره و سود به مأخذ درصد که وام دهنده از وام گیرنده دریافت کند (مهیار، ۱۳۶۸، ج ۸، ص ۶۵۰) و در اصطلاح این پژوهش اثری است که مقصود اصلی نجات نبوده؛ ولی محقق شده و به فعلیت رسیده است.

ب) اهداف جمع هدف در لغت به معنای هر چیز بلند و برافراشته، مقصود و غایت، آنچه آدمی برای رسیدن به آن بکوشد (از قبیل مقام، مال و مکتب) به کار می‌رود (معین، ۱۳۴۱، ذیل ماده اهداف) و در اصطلاح این پژوهش مقصودی است که امر نجات برای آن انجام می‌شود و هنوز محقق نشده و به فعلیت نرسیده است.

نمودار شماره (۱): مفهوم شناسی واژه های کلیدی

ضرورت منجی

اثبات ضرورت برنامه نجات و ضرورت مهدویت به عنوان منجی بشریت، بدون پیش‌داوری‌ها و تعصبات مذهبی نیازمند مقدماتی است تا بتوان نجات آخرالزمانی از نگاه شیعه را از نظر عقلی و عرفی تبیین کرد. بدین منظور مباحث، فضای ظهور منجی و شرایط جامعه آخرالزمانی، مخالفان و موافقان نجات بیان می‌شود تا روشن گردد شرایط آخرالزمان چگونه بشریت را به سمتی سوق می‌دهد که نیاز به منجی را لمس کند. در ادامه، اوصاف منجی، اهداف و روش‌های نجات نیز تبیین خواهد شد.

۲. ترسیم فضای ظهور

در طول تاریخ همواره تقابل بین خیر و شر وجود داشته به طوری که به اقتضای پیروزی شر، بحران معنویت به وجود آمده است و پیروزی خیر، آزمایش به سختی‌ها و مصائب را در پی داشته است. در قرآن به این موضوع اشاره شده و قابلیت تطبیق بر هر زمانی از

جمله آخر الزمان بویژه زمان ظهور منجی را دارد و در روایات به تطبیق آن بر آخرالزمان تصریح شده است که این موارد و تطبیق آن بر آخرالزمان در ادامه تبیین می‌گردد:

۲.۱. بحران معنویت

در اولین آیه از سوره انبیاء مردم آخرالزمان به غفلت و اعراض از خداوند متصف شده‌اند. (فخر رازی، ۱۴۲۰، ج ۲۲، ص ۱۱۸؛ ابن‌عاشور، ۱۴۲۰، ج ۱۷، ص ۹) از این بیان چنین برداشت می‌شود که قبل از ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف جو حاکم بر جهان؛ جو ستم، گناه و فساد خواهد بود، در آیه ۱۸ سوره محمد نیز به اشراط الساعة اشاره شده که روایات آن را به رواج بیش از حد کفر، فسق و ظلم تفسیر کرده و موارد متعددی از آن بر شمرده شده است (قمی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۲۷۹؛ حویزی، ۱۴۱۵، ج ۳، ص ۴۱۲).

۲.۲. قوع مصائب

بر اساس روایات، در آستانه ظهور امام مهدی (ع) بلایا و حوادث فراوانی گریبان گیر مردم می‌شود. این بلایا و حوادث که در واقع آزمایش‌های الهی هستند، مؤمنان واقعی را از مدعیان دروغین جدا می‌سازد و مردم را آماده ظهور آن حضرت می‌کند. (حسینی بحرانی، ۱۳۷۶، صص ۹۱ و ۹۲؛ صدوق، ۱۳۹۵، ج ۲، صص ۶۴۹ و ۶۵۰؛ نعمانی، ۱۳۹۷، ج ۵، ص ۲۵۰) در برخی روایات، آیه ۱۵۵ سوره بقره نیز به برخی آزمایش‌های الهی که در مقدمه ظهور واقع می‌شوند، تأویل شده است. (قمی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۲۰۴) در این دوره زمانی ترس و ناامنی، گرسنگی و قحطی و فقر و کشتار نیز بسیار رخ خواهد داد. (عروسی حویزی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۱۴۲)

امام صادق (ع) در روایتی خطاب به محمد بن مسلم، مصادیق هر یک از آزمایش‌های مطرح شده در این آیه را برمی‌شمارند و تصریح می‌کنند که همه این آزمایش‌ها پیش از ظهور امام مهدی (ع) گریبان‌گیر مؤمنان خواهد شد. (حسینی بحرانی، ۱۳۷۶، صص ۹۱ و ۹۲؛ صدوق، ۱۳۹۵، ج ۲، صص ۶۴۹ و ۶۵۰؛ نعمانی، ۱۳۹۷، ج ۵، ص ۲۵۰)

همچنین برخی از آیات عذاب مانند سوره یونس، آیه ۵۰ و سوره صافات، آیه ۱۷۷) بر کافران و گنهکاران آخرالزمان که نزول عذاب را انکار می‌کنند؛ تطبیق داده شده است. (سیوطی، ج ۵، ص ۶۷۵-۶۷۴؛ صافات، آیه ۱۷۷؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹، ص ۲۱۳؛ ج ۵۲، ص ۱۸۵؛ ج ۵۳، ص ۵۶) و از آیه ۶۵ سوره انعام استفاده می‌شود که برخی از این عذاب‌ها بدین شرح گزارش شده‌اند: صدایی هراسناک و دود در آسمان و حاکمان ستمگر «قل هو القادر علی ان یبعث علیکم عذابا من فوقکم»، فرورفتن برخی انسان‌ها در زمین «او من تحت ارجلکم» اختلافات بسیار در دین، «او یلبسکم شیعا» قتل و کشتار «و یدیق بعضکم باس بعض» (انعام، آیه ۶۵).

۲.۳. ظهور دجال

دین اسلام و دیگر ادیان توحیدی ظهور فاسدترین و مخرب‌ترین جریان منحط در طول تاریخ را پیش بینی و به خطرات آن هشدار داده‌اند (نمازی، بی‌تا، ج ۱۰، ص ۷۶) دجال که تجسم کفر، فریب و گمراهی است در آخرالزمان ظاهر شده و مردم را به پرستش خویش می‌خواند. برخی از مفسران، آیه ۵۷ سوره غافر را ناظر به ظهور دجال دانسته‌اند که در نگاه مردم، عظیم‌ترین موجود جلوه می‌کند؛ (سیدمحمدصدر، ۱۴۱۲، ص ۱۳۹-۱۴۲؛ محمودی گلپایگانی، ۱۳۸۲، ص ۳۰۳-۳۱۶) در حالی که خداوند او را از بسیاری مخلوقات دیگر کوچک‌تر می‌شمارد. (جزائری، ۱۴۰۸، ج ۸، ص ۴۸-۴۸۲) سرانجام این پدیده به دست حضرت عیسی علیه‌السلام محو و نابود خواهد شد.

۲.۴. وقوع اختلاف‌ها و درگیری

ظهور دجال و بحران معنویت از یک سو و مصائب و سختی‌ها از سوی دیگر منجر به اختلاف‌ها و درگیری‌های فراوان میان گروه‌های گوناگون می‌شود که نشانه‌ای دیگر در آخرالزمان را پدید می‌آورد. آیه ۳۷ سوره مریم به این اختلافات در آستانه روز قیامت اشاره دارد. روایات این آیه را به ظهور فرقه‌های مختلف در جهان اسلام مربوط دانسته‌اند که در آخرالزمان پدید آمده، موجب اختلاف‌های بسیار خواهند شد. (عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۱،

ص ۶۴ زرکشی، ۱۴۱۰، ج ۴، ص ۱۱۰) آیه ۶۵ سوره انعام نیز به وقوع اختلاف‌ها و قتل و کشتار در آخرالزمان تفسیر شده است. (قمی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۲۰۴)

دو گروه اصلی که در عصر ظهور در مقابل هم قرار خواهند گرفت مخالفان و موافقان منجی آخرالزمان هستند که هر کدام ویژگی‌هایی دارند برخی از این ویژگی‌ها به شرح ذیل است:

• ویژگی یاران نجات

یاران نجات لاجرم می‌بایست دارای شرایط و ویژگی‌هایی باشند و موظف به اموری باشند که نه تنها پیروزی نهضت نجات را سرعت می‌بخشد، در حفظ و اثرگذاری آن نیز مؤثر خواهد بود. ویژگی‌هایی چون صبر (آل عمران ۲۰۰، نعمانی، ۱۳۹۷، ص ۱۹۹)، تقوا (آل عمران ۲۰۰، نعمانی، ۱۳۹۷، ص ۱۹۹)، پرداخت زکات و اقامه نماز (حج ۴۱، قمی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۸۷)، صالح بودن (انبیاء ۱۰۵، استرآبادی، ۱۴۰۹، ص ۳۲۷) از مشخصات فردی این گروه می‌باشد که در اهداف متعالی ایشان یاری رسانشان خواهد بود، گر چه این گروه در حال حاضر مستضعفین در زمین هستند (قصص، ۵، طوسی، ۱۴۱۱، ص ۱۸۴)؛ اما در مورد این گروه وعده داده شده است (جن ۲۴، استرآبادی، ۱۴۰۹، ص ۷۰۱) که حکومت را به ارث خواهند برد (قصص ۵، طوسی، ۱۴۱۱، ص ۱۸۴)؛ انبیاء، آیه ۱۰۵، استرآبادی، ۱۴۰۹، ص ۳۲۷) و بر زمین تمکن می‌یابند (حج ۴۱، قمی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۸۷) پس ملزمند از راه منجی اطاعت نموده (طه ۱۳۵، استرآبادی، ۱۴۰۹، ص ۳۱۷) و از مرزهای معنوی و جغرافیایی اسلام حقیقی نگهداری کنند (آل عمران ۲۰۰، نعمانی، ۱۳۹۷، ص ۱۹۹) چرا که ایشان می‌بایست رکن شدید (هود ۸۰، عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۱۵۷) باشند تا بتوانند با امر به معروف و نهی از منکر (حج ۴۱، قمی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۸۷) و امامت (قصص ۵، طوسی، ۱۴۱۱، ص ۱۸۵) جامعه نهضت نجات را تحقق بخشند.

• ویژگی مانعان نجات

مخالفان و به تبع آن مانعان نجات افرادی هستند که از نظر اعتقادی توحید را باور نداشته و شرک (فیض کاشانی، ۱۴۱۵، ج ۲، ص ۳۳۸، ذیل توبه، آیه ۳۳، صف، آیه ۹) و کفر

(قمی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۴۱۶، ذیل طارِق ۱۵-۱۶) در قلب ایشان رسوخ کرده است. از این روی از هدایت خود و دیگران و غلبه حق اکراه دارند (فیض کاشانی، همان) و پس از پیروزی برنامه نجات، خوار و زبون خواهند بود و تلاششان با رنج همیشگی همراه شده و عاقبت کارشان گرفتار به آتش سوزان دوزخ خواهد بود. (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۸، ص ۵۰، ذیل غاشیه ۲، آیات ۱ - ۴) با توجه به آنچه بیان شد و شرایط آخرالزمان، وجود دوگانگی مفرط، مشخص نبودن مرز بین حق و باطل، حضور رهبری توانمند ضروری است که قدرت مدیریت چنین بحرانی را داشته باشد و بتواند مرزهای حق و باطل را طوری مشخص کند که هیچ شائبه‌ای در پذیرش حق وجود نداشته باشد و نجات بخش جامعه آخرالزمان باشد، همچون نور خورشیدی که سایه باطل و جهل را از بین برد.

۳. اوصاف منجی

بخشی از این پژوهش، با اوصاف و ویژگی‌های منجی ارتباط دارد. بدین معنا که برنامه نجات زمانی می‌تواند انسان و جهان را در آخرالزمان نجات دهد که توسط فردی با خصوصیات انسان کامل رهبری شود. مهدی کسی است که در منابع اسلامی شیعی، به عنوان منجی با اوصاف الهی و مخصوص به هدایت انسان‌ها به عنوان ذخیره خداوند معرفی شده است. از جمله اوصاف منجی در تفاسیر روایی به شرح زیر است.

۳.۱. منصوب الهی

با توجه به روایت تفسیری آیه ۴۴ سوره معارج، روز ظهور منجی بشریت امام زمان علیه اسلام روز موعود است و همچنین روایت تفسیری آیه ۲۰۶ شعراء (حائری یزدی، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۷۹) که مصداق وعده الهی شمرده شده است. بنابراین از ویژگی منجی اخراالزمان این است که از طرف خداوند منصوب شود و حتی بعضی مفسرین با توجه به روایات، اعتقاد دارند که اسم ایشان نیز از آسمان اعلام خواهد شد (استرآبادی، ۱۴۰۹، ص ۳۸۳-۳۸۴)

۳.۲. حق ولایت

کلینی در مورد تفسیر آیه هشتم سوره صف روایتی را نقل کرده است که با توجه به آیه «فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا» (تغابن، ۸) نور را امام می‌داند و فراز قرانی «وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ» (صف، ۸) را این طور بیان می‌کند که خداوند نور خود را با ولایت قائم آل محمد تمام می‌کند (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۴۳۲) بنابراین یکی دیگر از ویژگی های ضروری منجی علاوه بر منصوب بودن الهی، ولایت داشتن است.

این نکته را باید در نظر گرفت که کسی می‌تواند والی باشد که از طرف خداوند اذن داده شده باشد؛ همانطور که بعضی از مفسرین در آیه اول سوره نحل، این نکته را مصداق امر الهی بیان می‌کنند. (عمانی، ۱۳۹۷، ص ۱۹۸)

۳.۳. عدالت

مهم‌ترین ویژگی و مأموریت نجات بخش جهان برقراری عدل و قسط است و لازم است که این عدالت فراگیر بوده همه زمین را دربرگیرد، تا عدالت محوری در تزامم همیشگی با ظلم قرار نگیرد و باقی مصالح جامعه در امنیت و آرامش و عدالت تأمین گردد. با توجه به آیه ۶۹ سوره زمر «وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا» به این فراگیری در نور الهی اشاره شده است و مفسران لفظ نور را حمل بر معنای عدالت کرده اند (آلوسی، ۱۴۱۵، ج ۱۲، ص ۲۸۴؛ فخر رازی، ۱۴۲۰، ج ۲۷، ص ۴۷۷) مفسران معتقدند جایز نیست خدای سبحان از جنس نور قابل مشاهده باشد. پس آیه را تأویل کرده و حمل بر معنای عدالت نموده‌اند (فخر رازی، همان) در بعضی از روایات اهل بیت علیه السلام مانند روایت مفضل بن عمر از امام صادق نقل می‌کند: «إِذَا قَامَ قَائِمُنَا اشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَاسْتَعْنَى الْعِبَادُ عَنِ ضَوْءِ الشَّمْسِ وَذَهَبَتِ الظُّلْمَةُ». این روایت به قیام حضرت مهدی تفسیر شده که در حقیقت نوعی تطبیق است. روایت مذکور و روایات به این مضمون تأکیدی بر این معنی است که به هنگام قیام مهدی دنیا نمونه‌ای از صحنه قیامت خواهد شد و عدل و داد به وسیله آن امام، در روی زمین تا آنجا که طبیعت دنیا می‌پذیرد، حکمفرما خواهد شد. (تفسیر صافی و نور الثقلین ذیل آیات مورد بحث) همین معنی را مرحوم علامه مجلسی در بحار الانوار جلد ۵۲ صفحه ۳۳۰ با تفاوت مختصری آورده است؛

(مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۹، ص ۵۴۵) و بعد از ظهور حضرت مهدی (عج) مردم از نور ایشان بهره می‌برند. (عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۱۵۷).

۳.۴. حق و محق

حق بودن از لوازم عدالت است؛ زیرا عادل زمانی عدالت را گسترش می‌دهد که از روی حق باشد. تحقق این امر را به قیام قائم می‌دانند که برای مردم ولایت و ظهور امام حق روشن می‌شود (بحرانی، ۱۴۱۵، ج ۴، ص ۱۱۴، حدیث ۴؛ نعمانی، ۱۳۹۷، ص ۲۶۹) چنانچه در تفسیر آیه ۱۳۵ سوره طه مصداق اتم را اهل بیت علیهم السلام معرفی می‌کنند. (استرآبادی، ۱۴۰۹، ص ۳۱۷؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶، ج ۳، ص ۵۱)

۳.۵. هدایت‌گر

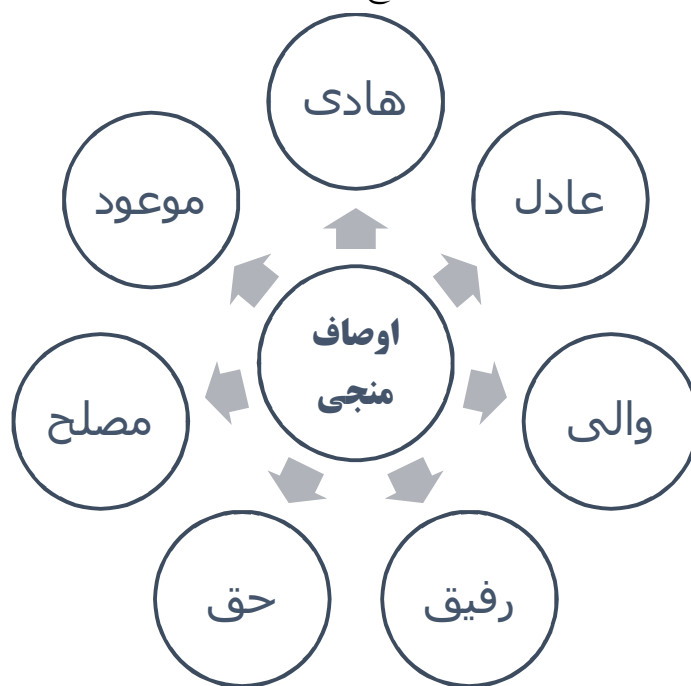
هادی بودن و قدرت هدایت یک جامعه جهانی از لازمه‌های منجی آخرالزمان است که این امر با هدایت الهی (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۹، ص ۳۲۹) و به همراه بینه و براهین قطعی میسر خواهد بود (شبر، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۷۰) به طوری که همه انبیاء الهی بر آن اتفاق داشته باشند (فخر رازی، ۱۴۲۰، ج ۲۸، ص ۸۸) که زمان تحقق این هدایت، زمان خروج مهدی آل محمد عجل الله فرجه می‌باشد (بحرانی، ۱۴۱۵، ج ۲، ص ۷۶۹) و در زمان غیبت، نور هدایت مهدی در زمان غیبت به خورشید پشت ابر تشبیه شده است. در تفسیر آیه ۵۹ سوره نساء (فخر رازی، ۱۴۰۱، ص ۵۵-۵۴) و در روایات تفسیری دیگر امام زمان علیه السلام را از مصدق نور الهی و مظهر هدایت می‌دانند. (بحرانی، ۱۴۲۷، ص ۱۵۹)

۳.۶. اصلاح‌گر

یکی از ویژگی‌هایی که منجی آخرالزمان ضرورت دارد، توانایی اصلاح و زنده کردن قلوب است. (فیض کاشانی، ۱۴۱۵، ص ۱۳۵) از این طریق انسان‌ها در برابر اوامر الهی خاشع گردیده و زمین را به محل زندگی مردمی شایسته تبدیل می‌کند. (طباطبایی، ۱۳۹۰، ص ۱۶۲) همان گونه که در آیه ۱۷ سوره حدید به این تمثیل اشاره شده است. (آلوسی، ۱۴۱۵، ج ۱۴، ص ۱۸۱) و در روایات تفسیری، امام زمان وسیله‌ای برای تحقق این مأموریت معرفی شده‌اند. (عروسی حویزی، ۱۴۱۵، ج ۵، ص ۲۴۲)

۳.۷. بهترین رفیق

منجی آخرالزمان هیچگاه یاران خویش را فراموش نمی‌کند و از رعایت حالشان کوتاهی نمی‌کند؛ چراکه در غیر این صورت، سختی‌ها و گرفتاری‌ها فرود می‌آید و دشمنان، آنها را ریشه‌کن خواهند کرد. (حسکانی، ج ۱، ۱۳۸۰ ش، ص ۱۹۷) امام رضا (ع) در حدیثی، امام را همدم و رفیق واقعی می‌دانند؛ چنانچه بعضی مفسرین مصداق فراز قرآنی «حَسَنَ أَوْلِيكَ رَفِيقًا» (نساء، آیه ۶۹) را قائم من آل محمد می‌دانند (تفسیر الامام العسکری، ۱۴۰۹، ص ۲۹۹؛ قمی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۴-۱۴۲)

نمودار شماره (۲): اوصاف منجی

۴. روش های نجات

برای موفقیت برنامه نجات دو روش کلی نیاز است. نخست؛ راه و روشی که نسبت به موافقان و همراهان نجات اخذ می‌شود و دیگری برنامه‌ای است که در مقابل مانعان و مخالفان آن در پیش گرفته می‌شود.

نسبت به یاران نجات

مهمترین و اصلی‌ترین روشی که پروژه نجات نسبت به موافقان و یاران خود دارد این است که ایشان از نصرت و یاری خداوند بهره‌مند گردند. این کمک‌ها اعم از امدادهای غیبی و محسوس است؛ مومنان در دوره غیبت زندگی سختی دارند تا اینکه با نصرت الهی (ظهور امام زمان)، در کارشان گشایش می‌افتد. (طبری آملی، ۱۴۱۳، ذیل یوسف ۱۱۰؛ قمی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۱۴۹ ذیل عنکبوت ۱۰؛ حایری یزدی، ۱۴۲۲، ج ۲، ص ۲۷۷، ذیل حج، آیه ۳۹)

نسبت به مانعان نجات

منجی آخرالزمان برنامه‌هایی نسبت به مخالفان دارد. از جمله نشان دادن نشانه‌های حق و نیز مهلت دادن به دشمن تا ظهور کامل تا حجت را بر ایشان تمام نماید و پس از اتمام حجت، راه را بر هر گونه دشمنی که منجر به انحراف برنامه نجات می‌شود؛ می‌بندد.

۴.۱. اظهار نشانه‌های حق

برنامه نجات در راستای غلبه حق بر باطل است و از این رو لازم است که حق و نشانه‌های آن برای موافقان و مخالفان تبیین گردد و مرز این دو روشن شود. با روشن شدن حق، برای هر دو گروه در تشخیص و تمییز حق شائبه‌ای پیش نمی‌آید و آن‌گاه این انسان است که با اختیار خود راه حق را برمی‌گزیند. (نعمانی، ۱۳۹۷، ص ۲۶۹؛ ذیل بقره، آیه ۲۵۶)

۴.۲. مهلت دادن به دشمن تا ظهور کامل

مجازات منافقین و کفار تا ظهور افراد با ایمانی که در صلب آنهاست به تأخیر می‌افتد (عروسی حویزی، ۱۴۱۵، ج ۵، ص ۷۰؛ ذیل فتح، آیه ۲۵) و به دشمنان خدا تا زمان ظهور مهلت داده می‌شود. (قمی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۴۱۶، ذیل طارق، آیه ۱۵-۱۶)

۴.۳. شناسایی دشمن

یکی از مهم‌ترین لازمه‌های نجات این است که دشمنان حق شناسایی گردند (قمی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۴۳-۱۴۲، ذیل فصلت، آیه ۵۳) تا راه نفاق و دو رویی بسته باشد و این

امر در زمان ظهور توسط منجی از روی چهره‌ها و با آشکار کردن چهره‌ها میسر می‌گردد.
(صفار قمی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۳۵۶؛ ذیل الرحمن، آیه ۴۱)

۴.۴. انتقام از دشمن

پس از آن که در زمان غیبت به دشمنان دین خدا مهلت داده شد، زمان انتقام از دشمن فرا می‌رسد. قیام امام حسین (علیه السلام) روشن‌ترین مظهر ایستادگی حق در برابر باطل و برائت و انتقام از قاتلین ایشان مهم‌ترین نماد ایستادگی در برابر ظلم و دشمنان خداست. منجی آخرالزمان و یارانشان اگر داعیه حق طلبی و برائت از دشمنان دین خدا را دارند می‌بایست از امام حسین (علیه السلام) خون خواهی کنند (حایری یزدی، ۱۴۲۲، ج ۲، ص ۲۷۷، ذیل حج، آیه ۳۹) و از دشمنان ایشان انتقام بگیرند (قمی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۲۷۸، ذیل شوری، آیه ۴۱) و محق‌ترین فرد در این خون‌خواهی امام مهدی می‌باشد. (ابن قولویه، ۱۳۵۶، ص ۶۳، ذیل اسراء، آیه ۳۳)

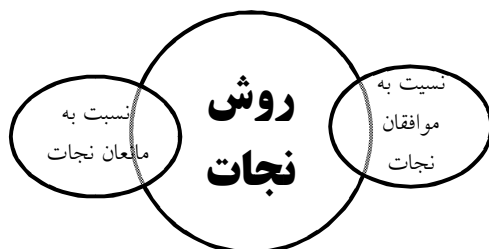
۴.۵. جهاد با معاندان

همانطور که فضای دنیای آخرالزمان ترسیم شد، وجود درگیری و اختلاف بین گروه‌های مختلف از نشانه‌های ظهور است. این درگیری با پروژه نجات نیز درگیر شده و در تقابل بین حق و باطل برخوردهای فیزیکی و جهاد با معاندان و مانعان تحقق اهداف نجات امری ناگزیر خواهد بود. تأویل «العذاب الأدنی» (سجده، آیه ۲۱) به خروج قائم با شمشیر (بحرانی، ۱۳۷۳، ج ۴، ص ۴۰۱) و تشبیه «صاعقه» (فصلت، آیه ۱۷) به شمشیر (استرآبادی، ۱۴۰۹، ص ۷۷۷) به این امر اشاره دارد.

۴.۶. بهره‌مند نشدن مخالفان از دولت منجی

یکی از عواملی که انقلاب‌ها را به انحراف و انحطاط می‌کشاند، نفوذ مخالفان آن نظام در دستگاه‌های اجرایی است. اما پس از پیروزی نهضت نجات در آخرالزمان که آخرین تلاش برای نجات بشریت و غلبه حق بر باطل است، باید از این نفوذ جلوگیری شود. لذا مخالفان آن از دولت منجی هیچ نصیب و بهره‌ای ندارند. (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۴۳۶. شوری، آیه ۲۰) حاصل اینکه ویژگی‌های شخصیتی مذکور و شاخصه‌های کلی

روش نجات، به منجی آخرالزمان صلاحیت نجات بشریت در شرایط آخرالزمان را می‌دهد.

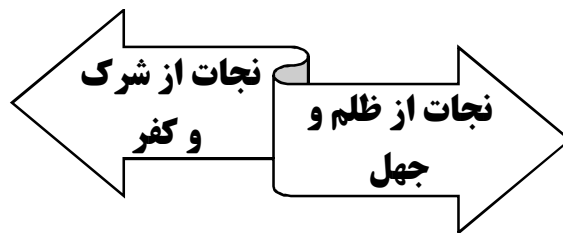

نمودار شماره (۳): روش‌های نجات

۵. غایات نجات

از جمله اهداف نجات که فطرت انسان پذیرای آن است نجات بشریت از ظلم و برقراری عدالت است. منجی آخرالزمان می‌بایست انتقام مظلومان عالم را از دشمنان حق و حقیقت بگیرد (قمی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۲۷۸، ذیل شوری، آیه ۴۱) و از ایشان خونخواهی نماید (ابن قولویه، ۱۳۵۶، ص ۶۳، ذیل اسراء، آیه ۳۳؛ حایری یزدی، ۱۴۲۲، ج ۲، ص ۲۷۷، ذیل حج، آیه ۳۹) باید دشمنان دین خوار گردند (طوسی، ص ۱۸۴، عروسی حویزی، ۱۴۱۵، ج ۴، ص ۱۰۱؛ کاشانی، ۱۳۳۶، ج ۷، ص ۴۸؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۶) و مطابق عمل خود مجازات شوند و عدالت در همه جهان گسترده گردد (عروسی حویزی، ج ۵، ۱۴۱۵، ص ۳۸۷) و زمین به روح عدالت زنده شود. (عروسی حویزی، ۱۴۱۵، ج ۵، ص ۲۴۲، ذیل حدید ۱۷) برای محقق شدن چنین دورنمایی لازم است موافقان و مؤمنان به برنامه نجات که در دوره پیشا نجات زندگی سختی داشتند با پیروزی حق به نصرت الهی (ظهور امام زمان)، در کارشان گشایش افتد (طبری، ۱۴۱۳، ص ۴۷۱. ذیل یوسف ۱۱۰) دیگر این که ایشان از نور و نعمت منجی بهره‌مند خواهند بود. (عیاشی، ج ۲، ص ۱۵۷. زم‌آیه ۶۹)

در برنامه نجات، کفر نابود (انفال، آیات ۸-۷)، دشمنان منجی خوار (طوسی، ۱۴۱۱، ص ۱۸۴؛ عروسی حویزی، ۱۴۱۵، ج ۴؛ کاشانی، ۱۳۷۴، ج ۱۶ ص ۸، ذیل قصص آیه ۵) و دولت باطل برچیده می‌شود. (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۸، ص ۲۸۷، ذیل اسراء ۸۱) همچنین در این برنامه، در روز پیروزی، دنیا بر روی منجی حقیقی گشوده شده (سجده، آیه ۲۹) دین اسلام پایدار و جهانی می‌شود (توبه آیه ۳۳، صف آیه ۹) و دولت الهی که دولت حق (شوری، آیه ۲۰) است به سبب منجی آشکار می‌گردد. (طه، آیه ۱۱۵) بدین ترتیب امامت (طوسی، ۱۴۱۱، ص ۱۸۴) و هدایت عامه مردم (استرآبادی، ص ۳۱۷) با نجات از شرک و کفر به سوی حق و توحید که هدف اصلی آفرینش است میسر می‌گردد.

نمودار شماره (۴): غایات نجات

نتیجه‌گیری

شرایط آخرالزمان نشان از وجود دوگانگی مفرط و مشخص نبودن مرز بین حق و باطل دارد. با مراجعه به روایات تفسیری روشن می‌گردد که دوران آخرالزمان انسان در شرایط سخت معنوی قرار می‌گیرد و اختلافات و مصائب زیاد شده و درعین حال ظهور جریانی چون دجال بر این بحران می‌افزاید. از این رو حضور رهبری توانمند که قدرت مدیریت چنین بحرانی را داشته باشد و بتواند مرزهای حق و باطل را به گونه‌ای مشخص کند که شائبه‌ای در پذیرش حق نباشد ضرورت می‌یابد. منجی باید دارای اوصافی بوده که توانایی نجات را داشته باشد. اوصافی که از روایات تفسیری به دست می‌آید عبارتند از: هادی، عادل، والی، بهترین رفیق، حق، مصلح و موعود. از نگاه روایات منجی باید در اظهار حق و جهاد با مخالفان توانمند باشد. این ویژگی‌ها با شاخصه‌های کلی روش نجات در مواجهه با موافقان و مخالفان در روایات سازگاری دارد که صلاحیت چنین

شخصی را در نگاه عقلایی - عرفی تایید می کند. اهداف متعالی الهی و انسان ساز برنامه نجات؛ اعم از نجات از ظلم و جهل و برقراری عدالت در جامعه؛ و نجات از شرک و کفر و استقرار اسلام و ایمان در جامعه، همان اهدافی است که انسان ها فطرتاً به دنبال آن هستند و دین اسلام وعده این نجات را داده است.

منابع

- ۱) ابن بابویه (صدوق)، (۱۳۹۵)، محمدبن علی، کمال الدین و تمام النعمه، چ دوم، تهران، انتشارات اسلامیه.
- ۲) ابن قولویه، (۱۳۵۶)، محمدبن جعفر، کامل الزیارات، نجف، دارالمرتضویه.
- ۳) ابن عاشور، محمداطاهر، (۱۴۲۰)، تفسیر التحرير و التنوير المعروف بتفسیر ابن عاشور، ج ۵، بیروت، مؤسسه التاریخ العربی.
- ۴) استرآبادی، علی، (۱۴۰۹)، تأویل الآيات الظاهرة فی فضائل العتره الطاهرة، قم، جامعه المدرسين فی الحوزة العلمیه بقم، مؤسسه النشر الإسلامی.
- ۵) آلوسی، محمود بن عبدالله، (۱۴۱۵)، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی، ج ۱۴، بیروت، دارالکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون.
- ۶) بحرانی، هاشم بن سلیمان، (۱۴۱۵)، البرهان فی تفسیر القرآن، ج ۲، مؤسسه البعثه، قم، قسم الدراسات الإسلامیه.
- ۷) بحرانی، هاشم بن سلیمان، (۱۴۲۷)، المحجّه فیما نزل فی القائم الحجه (ع)، دارالموذه.
- ۸) برازش، علی رضا، سیدرسول بهشتی نژاد، هابیل جوانی، مصطفی خلاش، (۱۳۹۶)، تفسیر اهل بیت علیهم السلام، ج ۱۳، تهران، موسسه انتشارات امیرکبیر.
- ۹) جزائری، نعمت الله بن عبد الله، (۱۴۰۸)، كشف الأسرار فی شرح الإستبصار، ج ۸، قم، مؤسسه دارالکتاب.

- ۱۰) حایری یزدی، علی، (۱۴۲۲)، إلزام الناصب فی إثبات الحجّة الغائب عجل الله تعالی فرجه الشریف، بیروت، مؤسسه الأعلمی.
- ۱۱) حسکانی، عبید الله بن عبد الله، (۱۳۸۰)، شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، ترجمه: احمد روحانی، قم، دارالهدی.
- ۱۲) حسن بن علی، امام یازدهم علیه السلام، (۱۴۰۹)، التفسیر المنسوب إلى الإمام الحسن العسکری علیه السلام، قم، مدرسه الإمام المهدي عجل الله تعالی فرجه الشریف.
- ۱۳) حسینی بحرانی، سید هاشم، (۱۳۷۶)، سیمای حضرت مهدی (ع) در قرآن، مترجم: سید مهدی حائری قزوینی، مصحح: محمد منیر میلانی، تهران، آفاق.
- ۱۴) حویزی، عبدعلی بن جمعه، (۱۴۱۵)، تفسیر نورالتقلین، مصحح: هاشم رسولی، ج ۱، ۳، ۴، ۵، چاپ چهارم، قم، ناشر اسماعیلیان.
- ۱۵) خزاز رازی، علی بن محمد، (۱۴۰۱)، کفایه الأثر فی النصّ علی الأئمه الإثنی عشر، قم، بیدار.
- ۱۶) دهنخدا، علی اکبر، (۱۳۴۱)، لغت نامه دهنخدا، تهران، دانشگاه تهران.
- ۱۷) راوندی، قطب الدین، (۱۴۰۹)، الخرائج و الجرائح، ج ۲، قم، مدرسه امام مهدی (عج).
- ۱۸) زبیدی، محمد مرتضی، (۱۴۱۴) تاج العروس من جواهر القاموس، ج ۱۳، بیروت، دارالفکر.
- ۱۹) زرکشی، محمد بن بهادر، (۱۴۱۰)، البرهان فی علوم القرآن، بیروت، دارالمعرفه.
- ۲۰) سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر، (۱۴۰۴)، الدر المنتور فی التفسیر بالماثور، ج ۲، قم، کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی.
- ۲۱) شبر، عبدالله، (۱۴۰۷)، الجوهر الثمین فی تفسیر الكتاب المبین، ج ۳، کویت، شرکه مکتبه الالفین.

- ۲۲) صدر، سید محمد، (۱۴۱۲)، تاریخ الغیبة (تاریخ ما بعدالظهور)، ج ۳، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات.
- ۲۳) صفار قمی، (۱۴۰۴)، بصائر الدرجات، ج ۱،
- ۲۴) طباطبایی، محمدحسین، (۱۳۹۰)، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۹، چ دوم، بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
- ۲۵) طباطبایی، محمدحسین، (۱۳۷۴)، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۹، چ پنجم، قم، جامعه مدرسين حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- ۲۶) طبری آملی صغیر، محمد بن جریر بن رستم، (۱۴۱۳)، دلائل الإمامة (الحديثه)، قم، بعثت.
- ۲۷) طریحی، فخر الدین بن محمد، (۱۳۷۵)، مجمع البحرین، محقق: احمد حسینی اشکوری، ج ۶، چاپ سوم، ایران، مرتضوی.
- ۲۸) طیب، عبدالحسین، (۱۳۶۹)، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، ج ۶، چ دوم، تهران، اسلام.
- ۲۹) عیاشی، محمد بن مسعود، (۱۳۸۰)، تفسیر العیاشی، ج ۱، تهران، مکتبه العلمیه الاسلامیه.
- ۳۰) فخر رازی، محمد بن عمر، (۱۴۲۰)، التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب)، ج ۱ و ۲ و ۳ و ۴ و ۵ و ۶ و ۷ و ۸ و ۹ و ۱۰ و ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ و ۱۵ و ۱۶ و ۱۷ و ۱۸ و ۱۹ و ۲۰، چ سوم، بیروت، دار إحياء التراث العربی.
- ۳۱) فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، (۱۴۱۵)، تفسیر الصافی، ج ۵، چ دوم، تهران، مکتبه الصدر.
- ۳۲) قرشی بنابی، علی اکبر، (۱۳۷۱)، قاموس قرآن، ج ۷، چ ششم، تهران، دار الکتب الإسلامیه.
- ۳۳) قمی، عباس، (۱۴۱۴)، سفینه البحار، قم، اسوه.
- ۳۴) قمی، علی بن ابراهیم، (۱۳۶۳)، تفسیر القمی، ج ۱، چ سوم، قم، دار الکتب.

(۳۵) کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷)، الکافی (الإسلامیة)، تهران، دارالکتب الإسلامیة.

(۳۶) کاشانی، فتح‌الله بن شکرالله، (۱۳۶۳)، تفسیر خلاصه منهج الصادقین (مسمی به خلاصه المنهج)، تهران، انتشارات اسلامیة.

(۳۷) مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار، ج ۳۵، چ دوم، بیروت.

(۳۸) محمودی گلپایگانی، سیدمحمد، (۱۳۸۲)، علائم آخرالزمان، تهران، انتشارات لاهوت.

(۳۹) مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۱)، تفسیر نمونه، ج ۴ و ۱۸ و ۲۳ و ۲۴ و ۲۷، چ دهم، تهران، دارالکتب الإسلامیة.

(۴۰) مهیار، رضا، فرهنگ ابجدی الفبایی عربی فارسی (ترجمه کامل المنجد الابجدی)، ۱۳۶۸، ج ۸، تهران، انتشارات اسلامی.

(۴۱) نعمانی، محمدبن ابراهیم، (۱۳۹۷)، الغیبة اللنعمانی، تهران، نشر صدوق.

(۴۲) نمازی شاهرودی، علی، (۱۳۸۵)، مستدرک سفینه البحار، ج ۱۰، قم، جامعه مدرسین.